

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНОЇ АКТИВНОСТІ ПІДЛІТКІВ

Анотація. Стаття присвячена основним психолого-педагогічним методам дослідження ціннісно-орієнтованої активності молодших підлітків. Розкрито основні теоретичні концепції проблеми. Охарактеризовано поняття «активність», «ціннісні орієнтації», основні характеристики та методи дослідження ціннісно-орієнтованої активності у молодшому підлітковому віці. Проаналізовано основні характеристики та соціально-психологічні особливості кризи підліткового віку. Дана характеристика позитивної та негативної фази підліткового віку.

Ключові слова: молодші підлітки, активність, ціннісні орієнтації.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство актуалізує проблеми виховання особисті як активного суб'єкта життєдіяльності, здатного діяти цілеспрямовано та самостійно, здійснювати власний вибір і відповідати за наслідки своєї діяльності, брати активну участь у громадських справах. Саме активність особистості передбачає її свідоме, творче ставлення до життя і ґрунтується на взаємодії з навколишнім соціальним середовищем та передбачає зв'язок із духовним життям суспільства. Вона виявляється в активній життєвій позиції особистості, основою якої є система поглядів, переконань, ставлення до навколишньої дійсності.

Виховання підростаючого покоління наразі має бути орієнтоване на розвиток соціальності особистості, складовими якої є активність, мобільність, зрілість, оскільки в сучасних умовах вже не можна обмежитися лише засвоєнням людиною суспільно визнаних норм і правил та досвіду. Зауважимо на те, що у підлітковому віці розширюється сфера соціальних стосунків, які дають підлітку новий соціальний досвід, хоча й не завжди позитивний. Підлітки одночасно належать до багатьох соціальних груп. У них вони формуються, розвиваються, спілкуються і взаємодіють з іншими. У груповій взаємодії відбуваються становлення та самореалізація особистості підлітка, можливість проявити активну позицію.

У таких умовах для кожного підлітка виникає неповторна ситуація спілкування та міжособистісних відносин, кожний займає певну життєву позицію. Життєва позиція формує те, про що підлітки думають, що відчувають, роблять, на що сподіваються і чого уникають. Сім'я, шкільні товариші мають велике значення – як пізнавальні, емоційні та поведінкові регулятори.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Поняття «активності особистості» в психологічному плані такими психологами, як Л. Божович, О. Леонтьєв, В. Мерлін, Л. Славина розкривається з точки зору уявлень про природу якості особистості як системи дій, потреб і мотивів поведінки. Активність як якість особистості, з одного боку, характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого – активна поведінка, уміння не тільки

приспосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх, відповідно до засвоєних моральних вимог. Як зазначає С. Рубінштейн, розвиток активності особистості відбувається в результаті засвоєння суспільних цінностей у процесі спілкування зі значимими іншими людьми [1, с. 314].

Виклад основного матеріалу дослідження. У будь-якому суспільстві активність постає наслідком реалізації індивідуальних і суспільних потреб та інтересів. У контексті цього важливу роль відіграє проблема з'ясування джерел та рушійних сил активності. Джерела та рушійні сили активності можна умовно поділити на дві групи – внутрішні і зовнішні. До внутрішніх джерел належать матеріальні й духовні потреби, інтереси, свідомість, рівень культури. Слід враховувати й біологічні причини активності. Усі ці фактори перебувають у тісній взаємодії. Подібну складну систему становлять і зовнішні джерела активності. Це ті умови, в яких живуть і діють люди. Вони стимулюють активність комплексно або частково, діючи в одному або в декількох напрямках.

Широкий спектр форм активності виходить із розуміння активності як інтегральної якості, яка вказує націленість людини на перетворення соціальної дійсності і взаємодію з іншими її суб'єктами. На нашу думку, доречно виділити форми активності на основі її виявлення у різних сферах соціального буття: економічна активність, політична активність, правова активність, релігійна активність, моральна активність, творча активність та ін. На підставі існування різних суб'єктів активності можна також розмежовувати активність на активність індивіда, активність особи, активність особистості, активність малої соціальної групи та активність великої соціальної групи.

У свою чергу, ціннісні орієнтації – складний соціально-психологічний феномен, що характеризує спрямованість і зміст активності особи, визначає загальний підхід людини до світу, до себе, що додає сенс і напрям особовим позиціям, поведінці, вчинкам. Це відносно стійке, соціально обумовлене відношення людини до сукупності матеріальних і духовних благ і ідеалів, які розглядаються як предмети, цілі і засоби для задоволення потреб життєдіяльності особи [2, с. 991].

У своїх працях О. Коберник пропонує наступні вимоги до психолого-педагогічного дослідження: цілеспрямованість діагностики, тобто чітке визначення основних об'єктів духовного світу дітей, які необхідно вивчити; єдність вивчення і виховання учнів, яке передбачає всебічне врахування результатів вивчення у плануванні, організації і методиці виховної діяльності, а сам процес виховання одночасно організовується і як вивчення вихованців; вивчення колективу та особистості в їх єдності; неперервність діагностики – вивчення колективу й особистості є процесом постійним, оскільки сам процес виховання та розвитку є неперервним; комплексний характер діагностики – використання системи сучасних методів вивчення учнів, особистості та колективу, які взаємодоповнюють уявлення про кожну особу та колектив в цілому [3, с. 104].

Для вдалої соціально-педагогічної підтримки ціннісно-орієнтованої активності молодших підлітків необхідно мати дані особистісних якостей кожного учня. Із урахуванням таких даних педагог аналізує оптимальні

шляхи проектування соціально-педагогічної підтримки. Важливо вивчити індивідуальні особливості та втілити особистісно-орієнтований підхід у роботі з підлітками.

Оскільки об'єктом діагностики є особистісна активність підлітка, то є необхідність коротко розкрити особливості зазначеного віку.

Підлітковий (середній шкільний) вік – період активного формування фізичної, інтелектуальної, соціальної та духовної сфери. У підлітків помітні новоутворення, а саме: підвищується розумова активність, змінюються погляди на особистісні цінності, починається новий та складніший етап стосунків із дорослими, однолітками. Тим часом підліток уже по-іншому оцінює себе в колективі, свої успіхи в навчанні, праці. Одні підлітки свідомо регулюють свою поведінку, виявляють ініціативу та наполегливість у діях та вчинках, інші ж навпаки прагнуть довести свою дорослість, але в результаті наслідують гірше у поведінці [2, с. 677].

Досліджуючи цей віковий період, науковці зазначають, що є причини, які гальмують розвиток дорослішання, – що виражені у зайнятості дітей тільки вченням за відсутності у багатьох із них постійних і серйозних обов'язків; прагненням батьків звільнити дітей від побутової праці, турбот і засмучень, опікувати у всьому; прискорюють дорослішання, – до яких відносять величезний потік різноманітної за змістом інформації; велику зайнятість багатьох батьків і, як наслідок цього, ранню самостійність дітей, інтенсивний розвиток спілкування з ровесниками; акселерацію фізичного розвитку і статевого дозрівання [5].

Як підкреслює Д. Фельдштейн, соціальне становлення людини, структурування її самопізнання й самовизначення як активно діючого суб'єкта визначається трансформацією позиції «Я по відношенню до суспільства» на дві позиції, що йдуть на зміну одна одній: «Я в суспільстві» та «Я і суспільство». У цьому періоді вчений виділяє три неоднорідні стадії: 10-11 років, коли загострена потреба у визнанні дорослими; 12-13 років, яка характеризується потребою в суспільному визнанні, в соціальному схваленні корисної діяльності; що висловлюється у мовній формі «я теж маю право, я можу, я повинен»; 14-15 років, коли домінує готовність проявити себе, застосувати свої сили [6, с. 127].

Дійсно, найважливішим фактором розвитку особистості цього періоду є власна активність підлітка, що характеризується значною сприйнятливістю, сенситивністю до засвоєння цінностей і норм поведінки, яка спрямована на побудову позитивних взаємин із дорослими і товаришами, на самого себе з метою проектування власної особистості та свого майбутнього зі спробами реалізувати наміри, цілі, завдання.

Підлітковий вік є найбільш значущим та інтенсивним періодом морального та соціального становлення особистості, в ньому закладаються основи формування моральних і соціальних настанов особистості, які надалі формуються вже в юнацькому віці. Розвиток моральної свідомості дитини пов'язаний із пробудженням інтересу до свого внутрішнього світу, виникненням потреби в самоаналізі. Критерієм оцінки підлітком самого себе, своїх якостей стає виникнення «відчуття дорослості», головним змістом і спрямуванням якого є морально-етичні норми поведінки.

Самооцінка у цьому віці набуває не меншого значення, ніж оцінювання його дорослими. Так, виникнення потреби пізнати власні особливості, розібратися в своїх перевагах і недоліках, бажання порівняти себе з іншими – характерна особливість дітей підліткового віку [4].

Важливою рисою цього періоду є нова якість самооцінки в порівнянні з молодшим шкільним віком: роздуми підлітка про себе стають самостійним внутрішнім процесом, необхідним новим етапом розвитку його самосвідомості. Основні вимоги підлітка у відносинах з іншими – повага до особистості, рівність у взаєминах, взаємодопомога – формують центральний компонент його самосвідомості.

Важливим новим моментом розвитку особистості підлітка є те, що він сам стає предметом діяльності: впливає на себе, змінює себе, орієнтуючись на визначені ним зразки своєї життєдіяльності, конкретні, важливі для нього завдання й цілі, перспективи майбутнього. Таке прагнення до вдосконалення себе з метою набуття нових якісних рис характерне для підліткового віку й свідчить про перехід дитини до нового якісного етапу її особистісного розвитку.

Важливим для підлітка звичайно стають ровесники, які здаються їм дорослішими, ніж вони самі. Такий візирець-ровесник є ніби проміжною сходинкою між підлітком і дорослим на шляху надбання підлітком якостей дорослого. Беручи до уваги, що думка однолітків є досить вагомою для підлітка, водночас дотримуватися моральних норм їм легше у спілкуванні з дорослими, ніж із друзями. Можна стверджувати, що спілкування з дорослими є для підлітка своєрідною «зоною найближчого розвитку» у засвоєнні моральних норм. Саме в спілкуванні з дорослими моральна норма для нього набуває універсального характеру. Роздуми про себе підліток співвідносить із потребою посідати поважне місце в колі своїх товаришів. Дружні взаємини стають активними, набувають нових форм. Активність дитини в цей період виявляється у прагненні впливати на іншу людину, змінювати її. Характерні для цього віку довірливі стосунки, виховання один одного сприяють опануванню норм особистих відносин, які притаманні вже дорослим людям. Опанування нормами дружби є важливим надбанням дитини в підлітковому віці.

Підліток наслідує ідеал, недооцінюючи теперішнє, він спрямований у майбутнє. В процесі розвитку самопізнання, яке здійснюється на основі рефлексії, дитина формує образ Я, співвідносить «Я» реальне та ідеальне. Об'єктивна необхідність формування поглядів і суб'єктивне усвідомлення своїх можливостей викликає у підлітка інше ставлення до певної діяльності [7, с. 78].

Провідною в цьому віковому періоді виступає суспільно-корисна діяльність, з'являються нові мотиви навчання, пов'язані з формуванням життєвої перспективи та професійних намірів. Діяльність підлітка визначає процес індивідуалізації та характеризується довільністю, зростанням активності й самостійності. Відбувається зміна пізнавальних і соціальних мотивів. Підліток прагне самостійності у виборі засобів і способів діяльності. Самоутверджуючись, дитина підліткового віку надає навчанню особистий смисл, відстоює свою позицію суб'єктивної винятковості індивідуальності. Важливе значення в цьому контексті має мотивація як

едність пізнавальної мотивації і мотивації досягнень, що відбивається у підлітка крізь систему значущих мотивів суспільного буття. На цьому етапі розпочинається формування якісно нового типу діяльності – самоосвіти.

Проте існує криза підліткового віку, яка є складною та довготривалою і характеризується виникненням здатності ставити мету, розраховану на перспективу, що виходить за межі сьогодення. Вона полягає в тому, що більшість підлітків, володіючи достатньою мірою інтелектуальними умінями та навичками навчальної діяльності, мають низьку стійкість саморегуляції: підліток часто визначає мету, але не доводить справу до логічного завершення [4].

Активність як якість особистості, з одного боку, характеризують суспільно цінні мотиви, з іншого – активна поведінка, уміння не тільки пристосовуватися до обставин, а й враховувати і змінювати їх, відповідно до засвоєних моральних вимог. Активність формується і залежить від мотивів поведінки, світогляду, характеру, темпераменту, потреби самореалізації і самовизначення, ціннісних орієнтацій. У своєму дослідженні ми спиралися на компоненти, що визначають ціннісно-орієнтовану активність особистості:

- когнітивний: знання, цінності тощо;
- мотиваційний: мотиваційна спрямованість (мотиви, прагнення, інтереси, потреби, переконання) тощо;
- поведінковий: уміння, навички, дії, вчинки тощо.

Перш за все, було важливо провести анкетування. Метод анкетування дозволяє охопити значну кількість респондентів, анонімність припускає відвертість міркувань. Доцільність анкетування зумовлена залежністю між обсягом витраченого часу і кількістю опитаних. Анкета для підлітків була проведена з метою визначити: чи вважають діти себе активними та в якій діяльності проявляють активність (навести приклади).

Методика «Незакінчених речень» дозволила нам визначити рівень знань та розуміння підлітками певних понять, продіагностувати переважні мотиви поведінки. Підліткам пропонувалося завдання: продовжити речення та дати визначення поняття.

Методика «Спрямованість особистості» (Б. Басса). В основу методики покладені реакції підлітків на запропоновану ситуацію, що пов'язана з активністю або оточуючими та дозволяє визначити основну життєву позицію, спрямованість: на себе, на завдання або на спілкування. Ця спрямованість не може бути єдиною. В результаті діагностики доцільно говорити про домінування тієї чи іншої спрямованості.

За допомогою методики діагностики міжособистісних відносин Т. Лірі ми досліджували уявлення про себе й ідеальне «Я», а також для вивчення взаємостосунків з іншими. За допомогою цієї методики виявляється переважаний тип відносин до людей у самооцінці й взаємооцінці. Респонденту пропонувалося вказати ті твердження, які відповідають його уявленню про себе, відносяться до іншої людини або його ідеалу. Типи відношення до оточуючих: авторитарний, егоїстичний, агресивний, підозрілий, підлеглий, залежний, доброзичливий, альтруїстичний.

Для діагностики ціннісних орієнтацій підлітків, мотивів діяльності ми використовували наступний тест. Підліткам дали завдання проранжувати за ступенем значущості для себе наступне: здоров'я, щастя близьких, хороші друзі, допомога іншим, книги, матеріальне забезпечення, природа, спорт, мистецтво, навчання, розваги, активна діяльність. Ціннісні орієнтації, що опиняться на 1-у, 2-у місцях, і переважають у діяльності підлітків. Ми розподілили іменники на групи, які відповідають основним видам цінностей. Слова, що належать до духовних потреб, у свою чергу ми класифікували як відповідні мотиви. У якій групі більше слів, ті мотиви й переважають. З'ясували, що домінуючі цінності розподілилися наступним чином: здоров'я (1), хороші друзі (2), матеріальне забезпечення (3), спорт (4), розваги (5), щастя близьких (6), навчання (7), книги (8), активна діяльність (9), допомога іншим людям (10), творчість (11), природа (12). Результати ранжування показали, що цінності, що відображають ставлення до ціннісно-орієнтованої активності, не є домінуючими.

За допомогою методики «Типологія особистості» (К. Юнга) ми визначили тип особистості підлітків, задіяних у експерименті: екстраверт (комунікабельні, активні) та інтроверт (замкнені і пасивні). Зазначена методика використовувалась нами з метою виявлення у підлітків потреби у спілкуванні чи усамітненні.

Ми провели інтерв'ю з класним керівником. Метою інтерв'ю було визначити соціальну ситуацію розвитку: чи активні підлітки, в чому проявляється їх активність, які мотиви діяльності переважають, яким чином можливо підтримати активність підлітків.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, ми визначили основні соціально-психологічні характеристики та особливості підлітків. На їх розвиток впливають різні чинники: сім'я, навколишнє середовище тощо. Система ціннісних орієнтацій визначає смисловий бік спрямованості або активності підлітка і складає основу його ставлення до навколишнього світу, самого себе, світогляду і ядро мотивації життєвої активності. Таким чином, знання про вікові особливості, характер спілкування у групі однолітків, неформальні об'єднання, навколишнє середовище та застосування зазначених психолого-педагогічних методів дослідження допоможе скласти повне уявлення про особливості ціннісно-орієнтованої активності молодших підлітків.

Список використаних джерел:

1. Воробьев Ю. Л., Королев Б. Н. В поисках смысла и правды. Активность и развитие личности / Ю. Л. Воробьев, Б. Н. Королев. – Т. 1. – М. : Изд-во МГСУ «Союз», 2003. – 500 с.
2. Енциклопедія освіти / Гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Хрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Коберник О. М. Психолого-педагогічне проектування виховного процесу в сільській школі: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.07 : / Олександр Миколайович Коберник. – К., 2000. – 466 с.
4. Психология подростка. Полное руководство / Под ред. А. А. Реана. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 512 с.

5. Психолого-педагогічна діагностика розвитку учнів та колективу учнів: навч.-метод. посібн. для вчителів, студентів / О. Киричук, О. Коберник. – К., 1998. – 106 с.
6. Фельдштейн Д. И. Проблемы возрастной и педагогической психологии. / Д. И. Фельдштейн. – М., 1995. – 346 с.
7. Філоненко М. Психологія спілкування: Навчальний посібник / М. Філоненко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED:

1. Vorobyov Y. L., Korolev B. N. V poiskah smysla i pravdy. [Aktivnost i razvitiye lichnosti In search of meaning and truth. Activity and personal development] / Y.L. Vorobyov, B.N. Korolev – М.: Izd MGSU "Union" Volume 1, 2003. – 500 p. (in Russian)
2. Entsiklopedia osvity [Encyclopedia of education] / [gol. red. V.H. Kremen.] – К.: Hrinkom INTER, 2008. – 1040 p. (in Ukrainian)
3. Kobernyk O. M. Psykolooho-pedahohichne proektuvannya vykhovnoho procesu v silskiy shkoli: [Psychological and pedagogical projecting of the educational process in a village school] dis. ... d-ra ped. nauk : 13.00.07 : / Oleksandr Mykolayovych Kobernyk. – К., 2000.– 466 p. (in Ukrainian)
4. Psykholoho-pedahohichna diahnozyka rozvytku uchniv ta kolektyvu uchniv [Psychological-pedagogical diagnostics of development of schoolchildren and a collective of pupils] : navch.-metod. posibn. dlya vchyteliv, studentiv / [O. Kyrychuk, O. Kobernyk]. – К. – 1998. – 106 p. (in Ukrainian)
5. Reana A. A. Psihologiya podrostanta [The psychology of a teenager]. Polnoe rukovodstvo / A. A. Reana –SPb.: Prajm-YEVROZNAK, 2008. – 512 p. (in Russian)
6. Feldshtejn D. I. Problemy vozrastnoj i pedagogicheskoy psihologii. [Problems of age and pedagogical psychology] / D. I. Feldshtejn – М., 1995. – 346 p. (in Russian)
7. Filonenko M. Psykholohiia spilkuvannya [Psychology of communication] / М. Filonenko – К.: Tsentr uchbovoyi literatury, 2008. – 224 p. (in Ukrainian)

Анотація. Стаття посвящена основным психолого-педагогическим методам исследования ценностно-ориентированной активности младших подростков. Раскрыты основные теоретические концепции проблемы. Охарактеризованы понятия «активность», «ценностные ориентации», основные характеристики и методы исследования ценностно-ориентированной активности в младшем подростковом возрасте. Проанализированы основные характеристики и социально-психологические особенности кризиса подросткового возраста. Дана характеристика положительной и отрицательной фазы подросткового возраста.

Ключевые слова: младший подростковый возраст, активность, ценностные ориентации

Abstract. The paper is devoted to the training of social workers to diagnosis of value-oriented activity of younger teenagers. The basic theoretical

concepts of the problem are lighted. The essence and content of conceptual apparatus are presented. The characteristics and peculiarities of teenagers' activity are given. The particular attention is focused at the socio-psychological analysis of the needs of younger teenagers in their participation in value-oriented activity. In the paper the sources of activity, its forms and levels are defined. As a result of philosophical analysis of the nature of the notion "activity" its three main levels are defined (micro-, meso-, macrolevels). It was determined that the subject of activity and social changes are individuals, small and large social groups. The basic characteristics and socio-psychological peculiarities crisis of junior adolescence are presented. It is characterized positive and negative phases of adolescence. The psychological determinant of activity and specific tumors of adolescence are given. The study and analysis of the special literature allowed to examine and clarify the notion of "value-oriented active teens" as a perspective problem in social and educational science.

Keywords: younger teenagers, activity, value orientations.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2016

Р. Л. Сойчук

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОЕКТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Анотація. У статті схарактеризовано теоретичні засади організації проектної діяльності. Частково розкрито методичні рекомендації щодо виконання проекту. Звернуто увагу на провідні напрями організації проектної діяльності у вихованні національного самоствердження в учнівській молоді. Розглянуто доцільність налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії вихователя і вихованця, зорієнтованої на оволодіння учнями компетентностями у процесі виконання проекту.

Ключові слова: національне самоствердження, учнівська молодь, проект, діяльність, компетентності, особистісно орієнтоване виховання.

Постановка проблеми. У час відстоювання національних інтересів відбувається ствердження української державності та розбудова громадянського суспільства. Тому нині система освіти і виховання має зробити людину такою, щоб вона могла вирішувати державні завдання за своїм покликанням, бути високоморальною, духовно розвинутою, мобільною в своєму розвитку [3, с. 41]. Відтак демократизація освіти, надання їй державно-національної спрямованості потребують від психолого-педагогічної науки пошуку нових шляхів якісного вдосконалення виховання особистості. Саме особистісно орієнтована модель виховання втілює демократичні, гуманістичні положення формування і розвитку особистості, для якої свобода та соціальна